

ської Республіки к постсоветским восточным союзам // Ведомости Верховного Совета и Правительства Литовской Республики. – 1992. – № 18. – Ст. 513.

⁸ *Відомості* Верховної Ради України. – 1995. – № 18.

⁹ *Баглай М.В.* Конституционное право Российской Федерации. – М., 1998. – С. 18–20; *Кравченко В.В.* Конституційне право України. – К., 2000. – С. 19.

¹⁰ *Конституційне законодавство України* (законодавство, коментар, офіційне тлумачення). – К., 2000. – С. 777.

¹¹ *Відомості* Жогорку Кенеша Кыргызской Республики. – 1996. – № 7. – Ст. 101.

Отримано 11.05. 2005

Резюме

Статья посвящена актуальным вопросам теории и практики классификации источников конституционного права Украины, под которой предлагается понимать объективное измерение определения основных юридических свойств (классификаций) источников конституционного права, которое позволяет условно выделить их в самостоятельные группы и макрогруппы.

В качестве критериев классификации предлагаются следующие: характер (сущность) волеизъявления субъектов конституционного нормотворчества; содержание источников; национальная принадлежность и др. Характеризуются основные группы источников конституционного права Украины согласно определенным критериям.

Т.М. МІЛОВА

Тетяна Миколаївна Мілова, викладач Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка

ОКРЕМІ ОСОБИСТІ ПРАВА І СВОБОДИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ТА ЇХНЯ ВІДПОВІДНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СТАНДАРТАМ

Права людини являють собою невід'ємні можливості особистої свободи людини, її вільної життєдіяльності в суспільстві. Відповідно до концепції трьох поколінь стосовно прав людини, що передбачає різницю між правами людини за часом їх виникнення, історично першими виникли саме громадянські (особисті) права. Разом із політичними правами вони представляють так зване перше покоління прав людини.

Ці права (право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу думки, слова, світогляду, віросповідання та інші) відображають ліберальні цінності, які вперше були закріплені у Великій хартії вольностей в Англії (1215 р.). Пізніше подібні положення увійшли до французької Декларації прав людини й громадянина (1789 р.), американського Білля про права (1791 р.), англійського Хабеас корпус акті (1678 р.) та інших. По суті з цими правами людина стикалася з моменту свого існування. Усвідомлення ж цієї проблеми як наукової пов'язане з появою ідей природного права. Про рівність усіх людей від народження та наявність однакових природних прав стверджували філософи ще у V-IV ст. до н.е., такі як Лікофрон, Антифон. Свій розвиток зазначені ідеї дістали в працях Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Бентама та інших мислителів.

Сучасне трактування особистих прав і свобод міститься в Загальній декларації прав людини (1948 р.), Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) і Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.). Ратифікація Україною зазначених міжнародних договорів поставила проблему відповідності положень національного законодавства до міжнародних стандартів прав людини, зокрема європейських.

© Т.М. Мілова, 2005

Вказаній проблемі присвячені роботи М. Селівона, В. Погорілка¹, П. Рабіновича², Л. Гіждіван³ та інших науковців.

Окрема група праць – дослідження самих міжнародних стандартів. Це поняття науковцями трактується таким чином: «європейські стандарти прав людини – це зафіксовані в юридичних актах та документах європейських міжнародних організацій (чи їхніх органів) принципи і норми стосовно змісту та обсягу прав і свобод людини, призначені слугувати обов'язковими або рекомендаційними настановами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики»⁴. Такими організаціями є Рада Європи та Європейський Союз. Аналізові Конвенції про захист прав і основних свобод людини присвячені дослідження Т. Присяжнюк⁵, М. Антонович⁶, Г. Куца⁷, П. Рабіновича та С. Федика⁸.

У науковій літературі аналізуються певні особисті права і свободи України та їхня відповідність міжнародним стандартам⁹. Але є ряд прогалин у дослідженні особистих прав і свобод громадян України.

Аналізуючи напрацьований ними матеріал, а також спираючись на норми Конституції та законів України, з'ясуємо рівень відповідності українського законодавства міжнародним стандартам у сфері гарантування окремих особистих прав і свобод людини й громадянина.

Найголовнішим правом людини є невід'ємне *право на життя*. Без його забезпечення не можна говорити про будь-які інші права. Конституція України у ст.27 зазначає, що ніхто не може бути *свавільно* позбавлений життя. З цього випливає, що на підставі закону, а саме вироку суду можливе застосування такої виняткової міри покарання як смертна кара, про що чітко вказувала ст. 24 Кримінального Кодексу УРСР від 28 грудня 1960 р. Окрім цього, Конституція України вказує, що обов'язком держави є захист життя людини. Зауважимо, що це положення стало максимально дієвим після накладення мораторію на застосування смертної кари (з 9 листопада 1995 р. після вступу України до Ради Європи), та її остаточного скасування в Україні. Чинний Кримінальний Кодекс України не містить такої міри покарання як смертна кара. З огляду на вищевказане варто було б унести зміни до Конституції України й викласти ч. 2 ст. 27 у такій редакції: «Ніхто не може бути позбавлений життя». Тим більше, що ст. 281 нового Цивільного Кодексу України, який набрав чинності з 1 січня 2004 р., також характеризує право на життя й не містить будь-яких винятків щодо правомірності позбавлення життя фізичної особи. Згідно з ч. 3 ст. 27 Конституції кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Кожна людина має *право на повагу до своєї гідності*. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, ставленню чи покаранню. Це положення цілком відповідає ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права¹⁰. Крім того зазначається, що жодну особу не можна без її вільної згоди піддати медичним чи науковим дослідженням. Варто зауважити, що ч. 3 ст. 28 Конституції України та ч. 3 ст. 281 Цивільного Кодексу не обмежують, а навіть розширюють цю норму, вказуючи на неможливість застосування не лише медичних чи наукових, а й «інших» дослідів, проведення яких можливе лише стосовно повнолітньої дієздатної фізичної особи. Дані положення національного законодавства цілком відповідають нормам Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, поводження і покарання, прийнятої 1948 р. й визнаною Україною. Цивільний Кодекс України гарантує право на повагу до гідності та честі особи, право на недоторканність ділової репутації, право на індивідуальність. Важливо виокремити таку морально-етичну норму як повага до померлої людини, що полягає в шанобливому ставленні до її тіла та до місця поховання (ст. 298 ЦК).

Право на свободу та особисту недоторканність виступає вагомим громадянським правом людини. За законодавством України, ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Слід зазначити, що ця процедура була впроваджена, згідно з п. 13 Перехідних положень Конституції України, через 5 років після набрання чинності Основного Закону, тобто з 2001 р. Протягом цього терміну зберігався чинний

порядок арешту, тримання під вартою й затримання осіб, а також порядок проведення огляду та обшуку житла. У ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права вказується, що кожна заарештована або затримана особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, й має право на судовий розгляд протягом *розумного* строку або на звільнення. Конституція України встановлює тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого перевіряється судом протягом 72 годин. Міжнародні норми (ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод) зазначають, що строк перевірки обставин справи судом має бути цілком *достатнім і розумним*. У практиці Європейського суду з прав людини відомо чимало справ, однією стороною яких є Україна і які розглядають порушення саме згаданої вище статті Конвенції. Предметом оскарження виступають:

– занадто тривалий, нерозумний строк розслідування кримінальної справи (6 років, 4 роки тощо)¹¹;

– надмірна тривалість виконання рішення суду (наприклад більше 5 років)¹², що найчастіше пов'язано з виплатою компенсаційних коштів.

У таких випадках Європейський Суд стверджує, що «незабезпечення особі можливості отримати повне виконання судового рішення на її користь є втручанням у право цієї особи на мирне володіння майном»¹³, і таким чином, має місце порушення як ч. 1 ст. 6 Конвенції, так і ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права й надано можливість від моменту затримання захищати себе особисто й користуватися правовою допомогою захисника. Крім того, Конституція України зазначає таку важливу морально-правову норму, як негайне повідомлення родичів заарештованого чи затриманого про арешт або затримання (ч. 6 ст. 29).

На жаль, спостерігається багато порушень вищевказаних норм, тому міжнародні акти наголошують на праві оскарження в суді незаконного арешту чи тримання під вартою, а саме: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (п. 5 ст. 9), Конвенція про захист прав людини та основних свобод (п. 5 ст. 5). Відповідне положення містить ч. 5 ст. 29 Конституції України.

Законодавство України гарантує *недоторканність житла*, що проявляється у недопущенні проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведенні в них огляду чи обшуку інакше як за постановою органів розслідування з санкції прокурора, а з 2001 р. (згідно п. 13 Перехідних положень Конституції) за вмотивованою постановою судді. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей і майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом порядок проникнення до житла, проведення в них огляду та обшуку. В такому випадку, наприклад, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді, при цьому в протоколі вказуються причини, що зумовили проведення обшуку без постанови судді. Протягом доби з моменту проведення цієї дії копія протоколу обшуку направляється прокуророві¹⁴. В цілому недоторканність житла охороняється нормами адміністративного, кримінального та кримінально-процесуального права.

Особливу роль варто відвести особистим свободам громадян. У юридичному значенні (на відміну від філософського, політичного) *свобода* ототожнюється з можливістю робити все те, що не заборонено законом.

Загальносоціальним правом людини є її *право на свободу віросповідання*. В Україні це право закріплюється ст. 35 Конституції та Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації». Міжнародне закріплення цього права міститься у ст. 9 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і ст. 18 Загальної Декларації прав людини. Свобода сповідувати релігію підлягає обмеженню лише законом в інтересах «охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само, як і основних прав та свобод інших осіб»¹⁵. Окрім того, основні принципи свободи віросповідання цілком розкривають зміст цього

права: рівноправність громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії; відокремлення церкви від держави; відокремлення школи від церкви тощо. Деякі дослідники, зокрема Л. Ярмол, пропонують закріпити в Конституції України такі положення, як «Україна є світською державою», «Державна система освіти різних рівнів має світський характер»¹⁵. Але ці змістово-термінологічні уточнення в цілому не змінюють сутності права на свободу віросповідання, яке в чинному викладі цілком відповідає вимогам міжнародних стандартів.

Кожна людина має право на свободу вираження поглядів, що передбачає право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Це право не має абсолютної свободи застосування, оскільки й чинне законодавство України, й Міжнародно-правові акти передбачають певні обмеження в його реалізації. Підставами таких обмежень («формальностей», «умов» або «санкцій»), можуть бути: по-перше, зазначення такого обмеження в законі; по-друге, в певних надзвичайних випадках, а саме – в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя. Слід наголосити на третій умові втручання у свободу вираження поглядів, яку наводить ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основних свобод і яка відсутня у національному законодавстві України. Це – умова *необхідності обмеження свободи вираження поглядів у демократичному суспільстві*, іншими словами, наявність нагальної соціальної потреби такого обмеження. Наприклад, у справі «Сетін та інші проти Туреччини» заявники оскаржували необґрунтованість втручання у здійснення ними права на поширення інформації та ідей, що полягало у забороні розповсюдження їхньої газети на території регіону, в якому було оголошено надзвичайний стан. Суд встановив, що це втручання у свободу вираження поглядів заявників з метою забезпечення громадського порядку та захисту національної безпеки. Але, наголосивши на «винятково важливій ролі, що її відіграє преса в демократичному суспільстві» та недотриманні державними органами умов законності процедури накладення заборони, Суд дійшов висновку, що «вжиті щодо заявників заходи не були необхідними в демократичному суспільстві й не переслідували законну мету...»¹⁶.

Отже, проаналізувавши зміст окремих громадянських (особистих) прав і свобод людини, їх закріплення в національному законодавстві України, варто зазначити, що ці права за формою вираження цілком відповідають міжнародно-правовим актам, але їх реалізація залишається ще досить актуальною проблемою. Основним завданням на нинішньому етапі розвитку української держави у сфері особистих прав і свобод громадян має бути їх максимальне гарантування всіма національними правовими засобами.

¹ *Беляневич О.А., Бевз О.В.* Обговорення проблем реалізації прав людини у контексті міжнародних конвенцій (за матеріалами «круглого столу», проведеного юридичним факультетом КНУ імені Тараса Шевченка 19 вересня 2003 р.) // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – №9. – С. 33.

² *Рабінович П.М.* Європейські стандарти прав людини: загальнотеоретична характеристика // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 5. – С. 26–41.

³ *Гіждіван Л.* Про деякі питання адаптації законодавства України з громадянських прав людини до норм Ради Європи // Право України. – 1999. – №11. – С. 27 – 29.

⁴ *Рабінович П.М.* Європейські стандарти прав людини: загальнотеоретична характеристика // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 5. – С. 26.

⁵ *Присяжнюк Т.* Система Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини – унікальний інструмент захисту порушених прав // Право України. – 2001. – №6. – С. 32–37.

⁶ *Антонович М.* Конвенція про захист прав і основних свобод у судах Європейських держав та перспективи її застосування в Україні // Право України. – 2000. – №8. – С. 42–46.

⁷ *Куц Г.* Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України // Право України. – 2002. – №2. – С. 18–23.

⁸ Рабінович П., Федик С. Європейська конвенція з прав людини: особливості її тлумачення // Юридична Україна. – 2003. – №6. – С. 86–91.

⁹ Лутковська В. Право на свободу вираження поглядів у рішеннях Європейського суду з прав людини // Право України. – 2003. – №12. – С.30–32; Анісімова М. Право на свободу та особисту недоторканість: відповідність українського законодавства євростандартам // Право України.–1999. – №2. – С. 26–29; Толочко О. Європейський досвід застосування ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини у кримінальному судочинстві // Право України. – 2001. – №6. – С. 41–44.

¹⁰ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (від 16 грудня 1966 р.) // Юридичний вісник України. – 2004. – 4–10 грудня (№49). – С.13–14.

¹¹ *Справа «Меріт проти України» («Merit v. Ukraine»)* // Адвокат. – 2004. – № 5. – С.22–24.

¹² *Справа «Ромашов проти України» («Romashov v. Ukraine»)* // Юридична Україна. – 2004. – № 10. – С.93–95.

¹³ *Рішення у справі «Шмалько проти України» («Shmalko v. Ukraine»)* // Адвокат. – 2004. – №9. – С. 25.

¹⁴ *Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року.* – ч. 6 Ст. 177.

¹⁵ Яромл Л. Юридичне забезпечення в Україні права людини на віросповідання: загальнотеоретичні підстави удосконалення // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С. 49.

¹⁶ *Справа «Сетін та інші проти Туреччини» («Cetin and others v. Turkey»)* // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С.95.

Отримано 19.05.2005

Резюме

В статтю раскриваються некоторые личные (гражданские) права и свободы граждан Украины, а именно: право на жизнь, достоинство, свободу и личную неприкосновенность, неприкосновенность жилища, равенство перед законом, свободу от произвольного ареста и другие права, в контексте их соответствия нормам международно-правовых актов. Обосновывается необходимость внесения некоторых изменений в Конституцию Украины, а также делается акцент на проблему реализации задекларированных прав и свобод граждан всеми национальными правовыми способами.

О.В. БІЛОСКУРСЬКА

Олена Валеріївна Білоскурська, здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОBOB'ЯЗКУ ДОДЕРЖУВАТИСЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ

Міцність конституційного ладу найбільшою мірою залежить від дотримання та виконання Конституції і законів усіма суб'єктами суспільних відносин, а також від рівня правової культури населення. Останніми роками посилюється правовий нігілізм, росте кількість порушень Конституції. І не тільки рядовими громадянами, але й державними діячами високого рангу. Порушення Конституції небезпечні тим, що вони нищать фундамент державності, підривають віру людей у справедливість, у непорушність конституційного правопорядку. Забезпечення конституційної законності – це не тільки юридична проблема, а й політична, оскільки безпосередньо стосується дотримання й виконання конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України. Виконання цієї вимоги є необхідним в інтересах не лише суспільства, а й власне особистості, бо це забезпечує можливість кожному користуватися соціальними благами.

© О.В. Білоскурська, 2005